

Тернопільський національний економічний університет

Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

з «Економічної теорії»

на тему:

«Вплив державного боргу на економічну активність»

Студентки 2 курсу групи ОПЗ-21

напрямку підготовки «Облік і аудит»

Татарової Ю.

Керівник:

Вірковська А. А.

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ECTS _____

Тернопіль 2017

ПЛАН

- 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ**
  - 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ НА ВІТЧИЗНЯНУ ЕКОНОМІКУ**
  - 3. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ БОРГОВОЇ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ**
- ВИСНОВКИ**
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

ВСТУП

Державний борг – об'єктивне економічне явище, зумовлене залученням державою додаткових фінансових ресурсів на умовах кредиту для забезпечення реалізації функцій і завдань, покладених на неї.

Актуальність теми. Дефіцит державного бюджету, залучення й використання позик для його покриття призвели до формування державного боргу в Україні. Великі розміри внутрішнього і зовнішнього боргу, а також відповідно зростання витрат на його обслуговування зумовлюють необхідність розв'язання проблеми державного боргу, а відтак і пошуку шляхів удосконалення механізму його управління. Як переконує досвід багатьох країн, чим обтяжливішим стає для держави нагромаджений зовнішній і внутрішній борг, тим активніше входить його обслуговування у взаємодію з функціонуванням економіки та її фінансової системи. Розв'язання проблеми обслуговування державного боргу є одним із ключових факторів економічної стабільності в країні.

Основою системи управління державним зовнішнім боргом є безперервний моніторинг — збір, обробка та аналіз інформації — з метою оптимізації процесу управління ним. Аналізуючи інформацію про державний борг, розраховуючи оптимальні та критичні значення його показників, оцінюючи ризики, визначають рівень кредитоспроможності країни та необхідність застосування інструментів активного управління боргом. Важливою складовою аналізу державного зовнішнього боргу є дослідження періодизації його розвитку.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі доступної літератури проаналізувати та з'ясувати основні риси державного боргу.

Для досягнення цієї мети у роботі вирішується ряд завдань:

- визначити риси зовнішнього державного боргу;
- охарактеризувати основні фактори внутрішнього державного боргу;

- з'ясувати ефективність політики, що здійснюється по зменшенню заборгованості;
- зробити аналіз стану державної заборгованості України.

Наукова новизна курсової роботи полягає в тому, що на основі аналізу різнопланових джерел розглядається проблема державного боргу в Україні.

Об'єктом дослідження є основи та загальні риси державного боргу.

Предметом дослідження виступає зовнішній та внутрішній державний борг.

В ході роботи було досліджено поняття державного боргу як невід'ємної і важливої складової державних фінансів, наведено висловлювання низки відомих світових учених. Проаналізовано структуру і динаміку державного внутрішнього та зовнішнього боргу, механізм його управління і обслуговування, визначено основні напрями фінансової політики оптимізації заборгованості.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Державний борг за своєю економічною сутністю визначає економічні відносини держави як позичальника з її кредиторами (резидентами та нерезидентами) з приводу перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту на умовах строковості, платності та повернення.

За умовами залучення коштів розрізняють внутрішній та зовнішній борг. Зовнішній державний борг - сукупність боргових зобов'язань держави, що виникли в результаті запозичення держави на зовнішньому ринку (рис. 1.1)

Рисунок 1.1. Складові державного зовнішнього боргу

Відповідно до Закону України про Державний бюджет на відповідний рік, визначається граничний розмір дефіциту бюджету та джерела його покриття за рахунок внутрішнього та зовнішнього фінансування, а також встановлюється граничний розмір державного внутрішнього та зовнішнього боргу України на 1 січня наступного за бюджетним роком з визначенням напрямів використання фінансових ресурсів.

Загальний державний борг України з 1992 року поступово зростає. Це обумовлювалося різними чинниками: дефіцитністю державного бюджету та платіжного балансу, високою залежністю від імпорту енергоресурсів, неефективним використанням залучених кредитів та відсутністю належного контролю за цим процесом, несприятливим інвестиційним кліматом. Найбільшою мірою формування боргу було пов'язане з бюджетними дефіцитами, які мали місце до 2000 року. Прийняття бездефіцитного державного бюджету на 2000 та 2001 рр. дещо стабілізувало ситуацію. Але основні причини та джерела дефіциту, і насамперед, незбалансованість державного споживання і фінансових можливостей, залишалися. Це може призвести у перспективі до подальшого зростання державного боргу[14, с. 16-17].

Розмір державного боргу розраховується у грошовій формі, як непогашена основна сума прямих боргових зобов'язань держави. Залишаючись достатньо високим, рівень державного боргу України водночас не є критичним. Згідно з міжнародними стандартами (Маастрихтською угодою) критичними вважаються боргові зобов'язання держави, які перевищують 60% від ВВП.

Відповідно до нової бюджетної класифікації України, прийнятої Постановою Верховної Ради України від 12.07.1996 р. № 327/96-ВР "Про структуру бюджетної класифікації України", як внутрішній, так і зовнішній державний борг класифікується за типом кредитора і типом боргового

зобов'язання (класифікація державного боргу розглядається у темі "Бюджетна класифікація").

За формою залучення коштів державний борг поділяється на державні запозичення та гарантії.

Державні запозичення - залучення державою в особі Кабінету Міністрів України, через Міністерство фінансів України грошових коштів, іншого майна та майнових прав, яке передбачає прийняття зобов'язань щодо грошових коштів на умовах строковості, платності та повернення.

Розрізняють: державне внутрішнє запозичення, що здійснюється шляхом укладання угод з резидентами України про позику та випуск державних цінних паперів, що розміщуються на внутрішньому ринку; державне зовнішнє запозичення - державне запозичення, що здійснюється шляхом укладання з нерезидентами України угод про позику та випуск державних цінних паперів, що розміщуються на зовнішньому ринку.

Державне запозичення може здійснюватись лише з метою:

- фінансування дефіциту державного бюджету;
- підтримки платіжного балансу та поповнення валютних резервів;
- на інші цілі, встановлені законом України в кожному окремому випадку. Державна гарантія - зобов'язання держави в особі Кабінету Міністрів України, що діє через Міністерство фінансів України, повністю або частково виконати платежі на користь кредитора у випадку невиконання позичальником, іншим німе Україна, зобов'язань щодо повернення грошових коштів на умовах строковості та платності.

Формою надання державної гарантії є державна порука. Основними способами реалізації державних гарантій та запозичень можуть бути:

- випуск (емісія) державних цінних паперів;
- укладення угод про позику та гарантійних угод;
- інші способи, передбачені законодавством України.

При наданні державних гарантій виникає потенційний державний борг, який стає реальним за умови відшкодування кредитором суми зобов'язань позичальника, за якими держава була гарантом.

За валютою залучення державний борг поділяється на борг у національній та іноземній валюті [15, с. 35-36].

Внутрішній державний борг - сукупність зобов'язань держави перед резидентами (заборгованість держави всім громадянам, які тримають внутрішні державні облигації).

Державний внутрішній борг складається із заборгованості, що виникає щорічно за новими борговими зобов'язаннями уряду. Він формується в результаті випуску державних цінних паперів, отримання кредитів та виникнення інших боргових зобов'язань.

Внутрішній борг переважно формується в національній валюті. Для залучення коштів емітуються цінні папери, які розміщуються на внутрішньому фондовому ринку. Державний борг в іноземній валюті виникає в результаті здійснення безпосереднього запозичення коштів в урядів зарубіжних країн, міжнародних фінансово-кредитних організацій, іноземних банків, а також розміщення державних боргових зобов'язань на міжнародних ринках капіталів.

Залежно від терміну залучення коштів розрізняють: короткостроковий борг (з терміном погашення до одного року), середньостроковий (від одного до п'яти років), довгостроковий (від п'яти років і більше).

Державний борг можна поділити також на:

- капітальний, який включає всю сукупність боргових зобов'язань держави на певну дату;
- поточний, що складається з платежів по зобов'язаннях, які позичальник повинен погасити у звітному періоді.

Основними причинами виникнення та зростання державного боргу в Україні є дефіцит державного бюджету та постійний дефіцит платіжного

балансу країни. Для фінансування дефіциту Державного бюджету України залучаються кошти міжнародних фінансових організацій.

Управління державним внутрішнім боргом держави здійснюється Міністерством фінансів у порядку, погодженому з національним банком. Слід зазначити, що внутрішній борг має певні переваги над зовнішнім. Повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансовий потенціал держави, тоді як зовнішній борг має в своїй основі вплив капіталу з держави.

Управління державним внутрішнім боргом України здійснюється Міністерством фінансів України у порядку, погодженому з Національним банком України. Граничні розміри державного внутрішнього боргу України, його структура, джерела та строки погашення встановлюються Верховною Радою України одночасно із затвердженням Державного бюджету України на наступний рік. Рахункова палата здійснює контроль за утворенням і погашенням державного внутрішнього боргу України. Обслуговування державного внутрішнього боргу України здійснюється Міністерством фінансів України через банківську систему України шляхом проведення операцій по розміщенню облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашенню і виплаті доходу по них у вигляді процентів та в іншій формі [10, с. 66-68].

До складу державного внутрішнього боргу України належать позики уряду України й позики, здійснені при безумовній гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Державний внутрішній борг України складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що виникла за борговими зобов'язаннями уряду України. До боргових зобов'язань уряду належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання у грошовій формі, гарантовані урядом України, а також одержані ним кредити.

Боргові зобов'язання уряду України можуть бути коротко (до 1 року), середньо- (1—5 років) і довгостроковими (5 і більше років).

У деяких випадках можуть застосовуватися й інші форми урядових боргових зобов'язань. Характер й умови таких зобов'язань у кожному конкретному випадку визначає уряд України за погодженням із НБУ. Умови й порядок випуску державних цінних паперів і регулювання їхнього обігу визначаються відповідно до Закону України "Про цінні папери і фондову біржу"[1, с. 44].

2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ НА ВІТЧИЗНЯНУ ЕКОНОМІКУ

Суттєвою проблемою державного боргу України є високий рівень валютного ризику, що обумовлено значною питомою вагою зовнішнього боргу у загальній заборгованості держави.

Стратегію щодо залучення коштів від іноземних кредиторів розробляє Міністерство фінансів України, яке є єдиним позичальником від імені уряду, крім кредитів Міжнародного валютного фонду. Розпорядником кредитів, що надає Україні МВФ, є Національний банк України.

На прохання України у квітні 1992 року міжнародні фінансово-кредитні установи прийняли рішення про членство України в цих авторитетних фінансових організаціях. А 3 червня 1992 року Верховна Рада України ухвалила відповідний Закон «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій». З вересня 1992 р. Україна стала членом МВФ та МБРР.

Слід зазначити, що визнання країни-позичальника Міжнародним валютним фондом викликає довіру до неї з боку інших міжнародних фінансово-кредитних інститутів та приватних іноземних кредиторів. Це дає можливість отримати позики від іноземних кредиторів на вигідних умовах. Країни, що стають членами МВФ, мають можливість отримати позики у вільноконвертованій валюті для покриття дефіциту платіжного балансу та поповнення золотовалютних резервів.

Національний банк України є депозитарієм (зберігачем) коштів МВФ, МБРР, Корпорації, Асоціації та Агентства на території нашої держави.

Обслуговування державного зовнішнього боргу перед МВФ здійснюється за рахунок коштів Національного банку України.

Відповідно до угоди між Національним банком України та Європейським банком реконструкції і розвитку, НБУ є позичальником за кредитами для забезпечення фінансування малого та середнього бізнесу під державні гарантії. Національний банк України визначає перелік уповноважених банків та розміри кредитних ліній, у межах яких підприємства-позичальники зможуть отримати кредити для підтримки малого та середнього бізнесу.

Розміщення коштів, акумульованих за рахунок іноземних кредитів здійснює Міністерство фінансів України згідно з Державною програмою запозичень[4, с.79].

Зовнішній державний борг має дві складові. Це:

- борг органів державної влади і управління, який виникає в результаті залучення державою іноземних кредитів та випуску державних цінних паперів, які розміщуються на міжнародних ринках капіталів. Ця частина державного зовнішнього боргу погашається та обслуговується за рахунок коштів державного бюджету та коштів Національного банку України в частині кредитів, отриманих з метою підтримки платіжного балансу;
- борг підприємств, гарантований урядом. Погашає та обслуговує такий борг підприємство-позичальник. Але у разі невиконання боргових зобов'язань підприємством перед іноземним кредитором, набирає чинності державна гарантія, і погашення та обслуговування таких кредитів здійснюється Державним казначейством за рахунок коштів Державного бюджету.

Погашення та обслуговування державного зовнішнього боргу в Україні забезпечують Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, Національний банк України, Укресімбанк як банк-агент уряду та уповноважені банки України. Погашення зовнішнього боргу проводиться з трьох основних джерел: із бюджету; за рахунок золотовалютних резервів, приватизації власності; із нових запозичень.

Процедура погашення та обслуговування державного зовнішнього боргу за рахунок коштів державного бюджету здійснюється наступним чином:

Щомісячно Міністерство фінансів України направляє інформацію у вигляді графіка платежів по сплаті та обслуговуванню зовнішнього боргу Національному банку України для орієнтира. У Національному банку України відкрито поточний рахунок коштів державного бюджету в іноземній валюті на ім'я Державного казначейства для виконання платежів із зовнішнього боргу. За рахунок коштів, що концентруються на Єдиному казначейському рахунку за дорученням Державного казначейства Національний банк України купує іноземну валюту, в якій необхідно здійснити платіж на користь нерезидента згідно з графіком платежів.

Для проведення платежу Державне казначейство з Єдиного казначейського рахунку перераховує кошти в національній валюті Національному банку України для закупівлі іноземної валюти, після цього валюта зараховується Національним банком України на поточний рахунок Державного казначейства в іноземній валюті. За валютним дорученням Державного казначейства Національний банк України здійснює платежі на користь іноземного кредитора і списує суму перерахувань з валютного рахунку Державного казначейства.

На ім'я Міністерства фінансів України в Національному банку України відкрито спеціальний поточний рахунок в іноземній валюті для обліку кредитів цільового спрямування[2, с. 94-100].

Внутрішній борг держави може виникати в результаті емісії цінних паперів: облігацій, казначейських зобов'язань тощо.

Облігація - це цінний папір, що засвідчує внесення її власником коштів до Державного бюджету і підтверджує зобов'язання уряду відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк із виплатою попередньо визначеного доходу, якщо це передбачається умовами випуску.

Випуск облігацій може здійснюватись у документальній формі - у вигляді сертифікатів грошових документів та в бездокументарній - у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів.

Законодавством України передбачено, що обсяг емісії облігацій визначається в межах встановленого бюджетом на поточний рік граничного розміру внутрішнього державного боргу та обсягу дефіциту Державного бюджету. Так, у 1999 році в Україні розміщувалися в основному дисконтні облігації на пред'явника номінальною вартістю 100 грн. терміном погашення 28,182,273,364 дні та більше року у бездокументарній формі. У загальному обсязі розміщених облігацій протягом 1999 року найбільшу питому вагу становили облігації з терміном погашення понад один рік.

Казначейські зобов'язання - цінні папери на пред'явника, що розповсюджуються тільки на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їхніми власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу. В Україні казначейські зобов'язання поки що не випускаються. Дефіцит державного бюджету покривається за рахунок випуску облігацій внутрішньої державної позики.

Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснює Міністерство фінансів України через банківську систему шляхом:

- розміщення облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів;
- їхнє погашення;
- виплата доходів за ними[7, с. 10-13].

При управлінні внутрішнім боргом головна увага звертається на потенційні можливості розміщення нових боргових зобов'язань серед інвесторів та на наявність фінансових ресурсів у державі для своєчасного і повного обслуговування боргових зобов'язань. Списання частини державного внутрішнього боргу України перед окремими суб'єктами права може бути

здійснено лише шляхом прийняття Верховною Радою відповідного законодавчого акту за умови визначення джерел погашення.

Законом України «Про Національний банк України» заборонено Центральному банку купувати облігації на аукціонах з їх первинного розміщення від власного імені та за рахунок власних коштів. Разом з тим, Національний банк України за погодженням з Міністерством фінансів України може здійснювати обслуговування операцій нерезидентів на первинному ринку і укладати угоди купівлі облігацій за дорученням та за рахунок коштів нерезидентів за умови, що обсяг придбання становить не менше 100 млн дол. США.

Міністерство фінансів України в межах загальної суми емісії, визначеної Кабінетом Міністрів України, приймає рішення про час, місце, форму проведення торгів; обсяги та умови розміщення облігацій, термін надання покупцями заявок на участь в аукціоні.

У порядку, погодженому з Міністерством фінансів України, Національний банк України проводить розміщення облігацій шляхом їх продажу на закритому аукціоні. Перед початком проведення аукціону до інформаційної системи «ЛІГА» Національному банку України надходять пропозиції від покупців щодо придбання ОВДП. Покупцями облігацій на аукціонах є комерційні банки, які купують облігації як у свою власність, так і за дорученням клієнтів (юридичних та фізичних осіб).

Заявки від покупців на придбання облігацій можуть бути двох видів: конкурентні та неконкурентні.

Конкурентна заявка - передбачає придбання облігацій за встановленою ціною або фіксованим рівнем доходності.

Неконкурентна заявка - зводиться до придбання облігацій за середньозваженою ціною аукціону або середньозваженим рівнем доходності.

За умови, що облігації розміщуються за фіксованими цінами, покупці направляють в систему «ЛІГА» лише неконкурентні заявки, які

задовольняються за середньозваженими цінами, що встановлені на попередньому аукціоні.

У разі проведення аукціону за ціновим критерієм заявки задовольняються для:

- конкурентних заявок за цінами, які вище або дорівнюють ціні відсікання;
- неконкурентних заявок за середньозваженою ціною аукціону.

Ціна відсікання - ціна, що встановлюється Міністерством фінансів України, нижче за яку конкурентні заявки не задовольняються.

Середньозважена ціна аукціону - ціна, яка визначається при проведенні аукціону на підставі цін за конкурентними заявками за умови, що ці ціни за значенням більші або дорівнюють ціні відсотка.

Інформацію щодо результатів попередніх торгів, обсягів погашення облігацій попередніх випусків та пропозиції комерційних банків і їх клієнтів відносно обсягів та цінових умов придбання облігацій, Національний банк України надсилає до Міністерства фінансів України, яке приймає остаточне рішення щодо визначення ціни відсікання. Формуючи ціну відсікання, Міністерство фінансів України надає Національному банку України:

- глобальний сертифікат, яким оформлюється загальний обсяг випуску облігацій;
- доручення Національного банку України на задоволення заявок з придбання облігацій, у якому зазначається ціна відсікання та середньозважена ціна торгів, за якою задовольняються неконкурентні заявки.

Відповідно до доручення, що надано Міністерством фінансів України, формується зведена відомість розподілу облігацій за учасниками торгів, заявки яких відповідно до встановленої ціни відсікання задоволені [12, с. 85-89].

На Національний банк України покладається функція контролю за надходженням коштів від продажу облігацій на аукціонах і перерахування

коштів на Єдиний казначейський рахунок. Строки та порядок перерахування коштів визначені в інформаційному повідомленні про проведення аукціонів, а обсяги коштів - у кліринговій відомості, яка надається їх учасникам. Керуючись цією інформацією, учасники торгів повинні перерахувати кошти в обсязі заявок, які задоволені, на відповідний рахунок в ОПЕРУ Національного банку України. Відповідно до інформаційного повідомлення, в якому зазначені термін та порядок перерахування коштів та клірингової відомості, де вказуються сума перерахування, учасники торгів здійснюють платіж на відповідний рахунок в ОПЕРУ НБУ в розмірі задоволених заявок.

У день надходження коштів від учасників аукціону НБУ здійснює їх перерахування до доходної частини Державного бюджету України. Проведення платежів зі сплати доходу та погашення облігацій здійснюється за дорученням Державного казначейства України за рахунок коштів Державного бюджету. Після завершення погашення облігацій чергового випуску відповідно погашаються Міністерством фінансів України глобальні сертифікати, які зберігаються довічно в НБУ.

Щодо управління державним внутрішнім боргом Державне казначейство України виконує такі функції.

1. Здійснює контроль за своєчасним проведенням витрат з Державного бюджету з обслуговування внутрішнього державного боргу.

2. Готує необхідні документи для проведення операцій з Державного бюджету з погашення і виплати доходу по державних цінних паперах, а саме:

- розпорядження на перерахування коштів з Єдиного казначейського рахунку на рахунок Національного банку України;
- інформацію про результати аукціонів, що відбулися (баланс надходжень та витрат з обслуговування внутрішнього боргу).

3. Здійснює облік випуску державних цінних паперів у розрізі термінів їх обігу.

На підставі повідомлення про результати розміщення Міністерством фінансів України державних цінних паперів за підсумками проведених аукціонів та клірингової відомості про проведення взаємних розрахунків за результатами аукціонів з розміщення облігацій внутрішньої державної позики і виплатами за облігаціями казначейство готує:

- довідки про результати проведення аукціонів за термінами погашення;
- довідку про надходження коштів від реалізації внутрішньої державної ощадної позики в розрізі комерційних банків.

4. Здійснює облік витрат з погашення основного боргу та сплати доходу за державними цінними паперами за термінами їх обігу.

5. Здійснює моніторинг надходжень коштів до Державного бюджету від розміщення державних цінних паперів та проведення витрат з їх погашення і обслуговування. Для проведення моніторингу використовуються такі документи: довідка про надходження коштів до бюджету від аукціонів та виплат щодо погашення облігацій внутрішньої державної позики, залишки коштів до розподілу для фінансування першочергових витрат; довідка про надходження коштів до Державного бюджету від реалізації державних цінних паперів щодо їх погашення та сплати доходу щоденно та по місяцях.

6. Готує та подає Міністерству фінансів щотижневі та місячні звіти про надходження коштів від реалізації державних цінних паперів та витрати щодо їх погашення і сплати доходу з урахуванням клірингу та за кодами бюджетної класифікації.

7. Складає довідки про надходження коштів на покриття дефіциту бюджету із джерел внутрішнього та зовнішнього фінансування, в яких зазначається:

- обсяг державних запозичень, з них внутрішні і зовнішні;
- витрати щодо погашення та обслуговування внутрішнього і зовнішнього боргу;

- залучення коштів за рахунок внутрішніх і зовнішніх доходів на покриття дефіциту бюджету;

- чисте залучення коштів з внутрішніх та зовнішніх надходжень. Інформація надсилається до Міністерства фінансів України.

8. Складає аналітичні довідки про витрати з обслуговування внутрішнього боргу за рахунок Державного бюджету України, які використовуються Міністерством фінансів України та Рахунковою палатою Верховної Ради України.

9. Здійснює облік кредитів, отриманих від Національного банку України в національній та іноземній валюті протягом 1995-1996 рр. на покриття дефіциту Державного бюджету в розрізі договорів.

10. Здійснює щомісячне нарахування процентів за користування кредитами, отриманими на покриття дефіциту бюджету, та складає зведену таблицю про заборгованість по кредитах та відсотках в іноземній валюті і надсилає її до Міністерства фінансів України.

11. Здійснює аналітичний облік заборгованості Державного бюджету перед Національним банком України.

12. Здійснює облік фактичного обсягу державного внутрішнього боргу. З цією метою складається довідка про заборгованість Уряду перед банківськими установами.

13. Готує довідки і розрахунки до структури державного внутрішнього боргу України і граничного розміру державного внутрішнього боргу щодо заборгованості перед Національним банком України, які надсилаються до Міністерства фінансів України[6, с. 27-30].

Управління внутрішнім державним боргом у країнах із розвинутим ринком тісно пов'язане з операціями центральних банків із проведення відповідної монетарної політики. Як відомо, інструментами й засобами здійснення грошової політики в цих країнах є так звані обов'язкові резервні

виплати, маніпулювання центрального банку дисконтною ставкою та операції центрального банку на відкритому ринку.

В Україні лише відпрацьовується механізм управління державним внутрішнім боргом, до того ж становлення цього механізму та відпрацювання інструментів регулювання боргу відбувається паралельно з формуванням ринкової фінансової інфраструктури. Виплата боргу і процентів за облігаціями внутрішньої державної позики зростає, у 2003 році ця сума становила 15% усіх доходів державного бюджету, а у 2004 році — вже 23,7% доходів бюджету і 57,8% від загальної суми залучених коштів із ринку ОВДП. У 2004 році витрати на виплату заборгованості становили більш як половину залучених коштів. Особливої гостроти проблема обслуговування боргу набула у 2005 році. Видатки з виплати боргу і процентів за ОВДП у 2005 році становили 55,5% доходів державного бюджету й 121,4% — від залучених коштів, тобто виплати заборгованості перевищили надходження на 1,555 млрд. гривень. Наприкінці 2005 року заборгованість уряду за ОВДП дорівнювала 12,63 млрд. гривень. Чисті витрати бюджету від побудови піраміди ОВДП за всі роки її існування становлять 7,64 млрд. гривень.

За даними Міністерства фінансів України державний прямий та гарантований борг України становив 81116 млн. грн. або 15282,7 млн. дол. США, в тому числі: державний прямий та гарантований зовнішній борг — 59656,4 млн. грн. (73,5 % від загальної суми державного прямого та гарантованого боргу) або 11239,6 млн. дол. США; державний прямий та гарантований внутрішній борг — 21459,6 млн. грн. (26,5 %), або 4043,1 млн. дол. США[8, с. 17].

Таблиця 2.1.

Динаміка структури боргових зобов'язань держави протягом 2009 – 2013 років, млрд дол.[22]

	2009р	2010р	2011р	2012р	2013р
Державний борг	28,4	40,6	44,7	49,9	60,1
Внутрішній борг	11,4	17,8	20,2	23,8	32,1
Зовнішній борг	17	22,8	24,5	26,1	27,9
Гарантований державою борг	11,4	13,7	14,5	14,5	13
Внутрішній борг	1,8	1,8	1,5	2	3,4
Зовнішній борг	9,6	11,9	13	12,5	9,6
Загальна сума	39,8	54,3	59,2	64,5	73,1

Станом на 31.12.2013 р. зовнішній державний борг в Україні дорівнював 27,9 млрд дол. і складав 38,1 % від усього державного та гарантованого державою боргу. А зовнішній борг, гарантований державою, дорівнював 9,6 млрд дол. і складав 13,1 % від загальної суми державного боргу (табл. 2.1).

3. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ БОРГОВОЇ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Державний борг України утворюється внаслідок здійснення державних запозичень. Державний борг України складається з державного внутрішнього боргу та державного зовнішнього боргу.

Внутрішній і зовнішній державний борг є суверенним боргом і являє собою абсолютне й безумовне зобов'язання держави. Держава несе повну майнову відповідальність згідно з умовами емісії державних цінних паперів, кредитних угод та позик.

У процесі управління державним боргом вирішуються такі завдання:

1) пошук ефективних умов запозичення коштів з точки зору мінімізації вартості боргу;

2) недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;

3) забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;

4) визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні;

5) забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни. Для ефективного управління державним боргом потрібно дотримуватись наступних принципів:

- безумовності — забезпечення режиму безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава, як позичальник, прийняла на себе при укладанні договору позики,;

- зниження ризиків — розміщення і погашення позик таким чином, щоби максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань,

- оптимальності структури - підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань за термінами обертання і погашення,,

- зберігання фінансової незалежності - підтримка оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами,

- прозорості - дотримання відкритості при випуску позик, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічний стан у державі для підтримки високої кредитної репутації і рейтингу держави-позичальника.

Усі зобов'язання, які складають внутрішній та зовнішній державний борг, однакові й рівні за статусом, незалежно від дати їхнього виникнення та юридичної форми. Визнання одних зобов'язань пріоритетними щодо інших забороняється[3, с. 14-18].

Для оптимізації витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету, держава здійснює управління державним боргом. Під управлінням державним боргом слід розуміти комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів.

Державний борг можна розглядати з двох позицій: з одного боку, державне запозичення сприяє економічному зростанню; з іншого - борг збільшує навантаження на державний бюджет. Тому необхідно знайти оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням та внутрішнім і зовнішніми запозиченнями. Умови залучення нових позик мають оцінюватися з урахуванням здатності країни обслуговувати внутрішній та зовнішній борг за раніше прийнятими зобов'язаннями.

Управління державним боргом в цьому контексті може розглядатися в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні, під управлінням державним боргом мається на увазі формування одного із напрямів

фінансової політики держави, пов'язаної з її діяльністю у вигляді позичальника і гаранта. Під управлінням боргом у вузькому розумінні мається на увазі сукупність дій, пов'язаних з підготовкою до випуску, розміщення боргових зобов'язань держави, надання гарантій, а також проведення операцій з обслуговування та погашення боргових зобов'язань.

У процесі управління державним боргом вирішуються такі завдання:

1) пошук ефективних умов запозичення коштів з точки зору мінімізації вартості боргу;

2) недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;

3) забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;

4) визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні;

5) забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни. Для ефективного управління державним боргом потрібно дотримуватись наступних принципів:

- безумовності — забезпечення режиму безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава, як позичальник, прийняла на себе при укладанні договору позики,,

- зниження ризиків — розміщення і погашення позик таким чином, щоби максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і

спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань,,

- оптимальності структури - підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань за термінами обертання і погашення,

- зберігання фінансової незалежності - підтримка оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами,

- прозорості - дотримання відкритості при випуску позик, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічний стан у державі для підтримки високої кредитної репутації і рейтингу держави-позичальника[5, с. 22-28].

У процесі управління державним боргом необхідно враховувати економічну та політичну ситуацію в країні; рівень інфляції; ділову активність суб'єктів підприємницької діяльності; ступінь ризику країни щодо неповернення боргу.

Для ефективного управління державним боргом, розв'язання проблеми зниження боргового навантаження та ризику невиконання боргових зобов'язань держави використовують різноманітні методи. Одним із найпоширеніших є рефінансування державного боргу, тобто погашення основної заборгованості і процентів за рахунок засобів, отриманих від розміщення нових позик. Для успішного застосування механізму рефінансування необхідно, щоб держава мала високу репутацію держави-позичальника. Її досягнення та підтримка являється важливим фактором для успішного управління державним боргом. На сьогодні репутація позичальників на світовому фінансовому ринку виражається в рейтингах, які присвоюються певній державі спеціальними агентствами відповідно до міжнародних правил рейтингування.

З позиції інвесторів, найбажанішим варіантом є повне, безумовне і своєчасне виконання державою своїх зобов'язань. Однак за умови неспроможності держави через певні причини забезпечити погашення позик і виплат за ними процентів, можуть прийматися рішення щодо новації, уніфікації, конверсії, консолідації, відстрочки погашення боргів або ж анулюванні державного боргу.

Новація - домовленість між позичальником і кредитором щодо заміни зобов'язання по певному фінансовому кредиту іншим зобов'язанням.

Уніфікація позик - об'єднання декількох раніше випущених позик. При цьому облігації та сертифікати раніше випущених позик обмінюються на облігації та сертифікати нової позики.

Конверсія - одностороння зміна доходності позики, коли держава заявляє про зниження для кредиторів доходності по позиках, отриманих державою.

Консолідація - зміна умов обертання позик в частині терміну їх погашення, тобто рішення про перенесення дати виплати по зобов'язаннях на пізніший термін.

Обмін облігацій за регресивним співвідношенням - кілька раніше випущених облігацій прирівнюються до однієї нової облігації.

Відстрочення погашення позик - провадиться, коли випуск нових позик використовується на обслуговування раніше випущених позик

Анулювання боргу - відмова держави від усіх зобов'язань щодо раніше випущених позик. Може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави або політичними мотивами.

Слід мати на увазі, що застосування цих методів порушує перший принцип управління державним боргом — принцип безумовності. Тому їх використання вимагає глибокого попереднього вивчення та аналізу подальших економічних і політичних наслідків. Це може бути:

1. скорочення споживання населення країни;
2. збільшення податків для обслуговування державного боргу виступає антистимулом економічної активності;
3. перерозподіл доходу на користь власників державних облігацій.
4. Іноземні кредити, отримані вітчизняними підприємствами під гарантії уряду[17, с. 108-110].

Управління державним боргом є сьогодні однією з найважливіших проблем для всіх країн світу, у тому числі для України. Саме тому пріоритетним завданням економічної політики держав є пошук оптимальних рішень щодо збалансування бюджетного дефіциту і механізмів ефективного управління державним боргом.

Державний борг за своєю економічною сутністю визначає економічні відносини держави як позичальника з її кредиторами (резидентами і нерезидентами) з приводу перерозподілу частини вартості ВВП на умовах строковості, платності та повернення.

Значні обсяги внутрішнього і зовнішнього бору, а також відповідне зростання витрат на його обслуговування обумовлюють в Україні необхідність вирішення проблеми вдосконалення механізму його аналізу та управління ним.

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері управління державним боргом, які відбулися протягом останніх років, необхідність вирішення оптимізації управління державним боргом є надзвичайно актуальною. Особливого значення набуває необхідність розробки практичних рекомендацій для мінімізації негативних наслідків державних запозичень, для чого необхідно визначити чіткі стратегічні завдання боргової політики України.

Значну увагу проблемі дослідження державного боргу та наслідкам його існування приділяють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці-економісти: О.А. Кириченко, О. Барановський, В. Кучер, Т.П. Вахнаненко, Н.В. Приказюк, Т.П. Матюшко, В.Л. Пластун, С.І. Юрій, С. Львовичкіна, Р. Рарро, М. Фрідмен, Р. Масгрейв, Дж. Бюкенен та інші.

На мою думку, поза увагою науковців залишаються проблеми, пов'язані з тим, наскільки ефективно держава управляє своїм боргом і чи існує чітка політика в цьому напрямі. Окремі дії уряду скоріше свідчать про відсутність довготермінової програми управління державним боргом, а всі

запозичення, які здійснюють різні суб'єкти ринкових відносин, є скоріше реакцією на поточну кон'юнктуру в секторах, у яких вони працюють, ніж заздалегідь виваженими рішеннями.

За даними Міністерства фінансів України станом на 31 грудня 2012 року державний та гарантований державою борг України становив 515,4 млрд.грн. або 64,5 млрд.дол.США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 308,9 млрд.грн. (59,93% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 38.6 млрд.дол.США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 206.5 млрд.грн. (40,07%) або 25.8 млрд.дол.США [22].

Протягом грудня 2012 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у гривневому еквіваленті на 14 млрд.грн. загалом за рахунок наданих державних гарантій за позиками [22].

Стрімке зростання державного боргу, пікові навантаження платежів щодо його обслуговування та погашення, дефіцит джерел фінансування – усе це наслідки відсутності належної політики управління державними запозиченнями.

Державний внутрішній борг України складається з заборгованості минулих років та заборгованості, що виникає за борговими зобов'язаннями уряду України, наприклад випущені ним цінні папери, зобов'язання у грошовій формі, гарантовані Урядом України [19].

У Бюджетному кодексі визначено також граничний обсяг боргу, який не повинен перевищувати 60% фактичного річного обсягу ВВП України.

Зовнішні позики дозволяють країні інвестувати і споживати більше, ніж виробляє власна економіка. Темпи зростання зовнішнього боргу залежать від частки зовнішніх запозичень у загальному обсязі наявного боргу; процентної ставки (підвищення ставки процента потребує збільшення зовнішніх позик). Основними причинами виникнення і зростання боргу є

зростання державних видатків поза підвищення державних доходів; циклічні спади і автоматичні стабілізатори; політичний бізнес – цикл; інфляція і т.п.

Світовий досвід показує, що погашення заборгованості здійснюється переважно за допомогою конвертації боргу в акції підприємств. В Україні при обслуговуванні державної заборгованості перевага надається новим запозиченням. Стан боргової безпеки слід розглядати як один із найвпливовіших факторів фінансової стабільності, пов'язаний з обслуговуванням зовнішніх та внутрішніх боргів.

Управління державним боргом передбачає вивчення кон'юнктури на ринку позикових капіталів, проведення конверсії та консолідації позик і погашення раніш відпущених позик, використання чітких класифікаційних характеристик параметрів боргу. Це має важливе значення з точки зору огляду структури боргу, організаційних, процедурних та інших питань.

Важливим завданням управління державною заборгованістю є оптимізація структури боргу та скорочення його розмірів. У світовій практиці використовується декілька методів оптимізації структури та скорочення державного боргу. Так, сплата боргів може здійснюватися за рахунок бюджетних, або золотовалютних резервів країни [21].

В умовах значного державного боргу держава вдається до рефінансування державного боргу, тобто погашення заборгованості шляхом випуску нових позик. Рефінансування може використовуватися і при обслуговуванні зовнішнього боргу за умови, що репутація країни на міжнародному фінансовому ринку, а також економічна та політична стабільність не викликатимуть сумніву. Різновидом рефінансування є обмін облігацій попередньої емісії на нові облігації за регресивним співвідношенням з метою скорочення державного боргу [19].

Граничні розміри державного внутрішнього боргу України, його структуру, джерела і строки погашення встановлює Верховна Рада України одночасно з затвердженням Державного бюджету України.

Також використовуються й інші методи управління державним боргом, такі як відстрочка погашення – перенесення дати виплати заборгованості на пізніший термін; уніфікація – об'єднання кількох позик в одну; анулювання державного боргу – відмова держави від своїх зобов'язань; новація – це домовленість між позичальником і кредитором щодо зміни зобов'язання по певному фінансовому кредиту іншим зобов'язанням [19].

Важливою складовою управління державним боргом є його обслуговування, головна фінансова мета якого є зменшення вартості боргових зобов'язань, зниження тиску зовнішнього і внутрішнього боргу. В сучасних економічних умовах нашої країни це досить актуальна проблема. Видатки бюджету на обслуговування державного боргу постійно зростають, його тягар все більше перекладається на усе суспільство.

Ще однією проблемою щодо управління державним боргом є неналежна нормативно-правова база. На сьогодні в Україні існує значна кількість нормативно-правових актів, які частково регулюють порядок утворення державного боргу, його обслуговування та погашення, проте вони не створюють цілісної системи, порядку, форм та методів ефективного управління державним боргом.

Отже, треба відзначити, що, по-перше, чинним законодавством не врегульований порядок витрачання коштів на управління державним боргом, до цього часу не прийнято спеціального єдиного закону про загальний державний борг, що є неприпустимим; по-друге, у зв'язку з тим, що основні граничні показники боргової безпеки, які застосовують в Україні, характеризують уже кризову межу боргового стану, доцільно розробити систему показників, які б окреслювали інші стадії боргового стану, розробити стратегію зниження боргової залежності України з метою зменшення видатків на утримання боргу та залучення України на світовий кредитний ринок не тільки як позичальника, а й як кредитора; по-третє, враховувати світовий досвід управління державними запозиченнями, досвід

організації ринків державних цінних паперів; по-четверте, необхідно підвищувати рівень інвестиційної привабливості та зменшення можливих ризиків економічного і політичного середовища і, по-п'яте, треба підіймати рівень теоретичного та практичного обґрунтування щодо використання фінансових ресурсів держави та управління державним боргом [20].

Таким чином, оптимізація боргової політики України потребує розробки та впровадження цілісної стратегії, яка поєднуватиме завдання удосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення боргової політики, коротко- та середньострокові орієнтири управління державним боргом, інструменти радикального підвищення ефективності інвестиційної складової бюджетних видатків та стратегічні завдання переорієнтації боргової політики, зменшення боргового тягаря та розвитку альтернативних, непозичкових інструментів фінансування бюджетних видатків. Така стратегія має узгодити дії органів державної влади, уповноважених здійснювати управління державним боргом.

ВИСНОВКИ

Останніми роками у фінансовій системі України суттєву роль почали відігравати державні позики, що застосовувалися як метод мобілізації грошових ресурсів до державного бюджету, інструмент регулювання грошово-кредитної сфери й платіжного балансу країни. Державний борг є невід'ємною і важливою складовою державних фінансів. Під державним боргом розуміють непогашену основну суму безумовних фінансових зобов'язань держави, що виникають унаслідок державного запозичення і державних гарантій, які набирають чинності, перед суб'єктами права у грошовій формі.

Сьогодні можна сказати, що наша банківська система вистояла й утримала від обвалу економіку, соціальну сферу, звела до мінімуму втрати суспільства від кризи. Валютні резерви НБУ зросли майже вдвічі у порівнянні з тим, що було на початку кризи, і становлять 1,6 млрд. доларів. Тому нині дуже важливим для влади і суспільства є недопущення банківської кризи. Не можна не звертати уваги на те, що банківська криза негайно призведе до розвитку виробничої кризи, падіння обсягів виробництва ВВП до критичної межі й загострення бюджетної кризи.

Запорукою уникнення нового загострення кризи в Україні є:

- конверсія ОВДП тільки на добровільних засадах;
- мораторій на зміну умов обслуговування банками бюджету протягом двох років;
- мораторій на виведення банківського нагляду з організаційної структури НБУ;
- активізація роботи уряду на зменшення адміністративного тиску на підприємництво, вдосконалення системи оподаткування, підвищення ділової активності в країні;
- передбачення у бюджеті на 2007 рік коштів на погашення боргів уряду перед банками;

— припинення з 2006 року практично прямого кредитування Національним банком Міністерства фінансів;

— припинення негативного інформаційного впливу на адресу банківської системи.

На нинішній момент зроблено багато, а саме: Національний банк високопрофесійно реалізував антикризові заходи за сприяння уряду та МВФ. Уряд не допустив дефолту і знайшов вихід із вкрай складної ситуації, а українські банкіри довели, що здатні впливати на відповідальні рішення в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барановський О. Державний борг України в системі економічної безпеки // Вісник Національного банку України. - 1997. - № 4. - С. 42-46
2. Бондарук Т. Зовнішній державний борг України та механізми його обслуговування// Фінанси України. - 1999. - № 5. - С. 94-102
3. Бондарук Т. Механізм управління та обслуговування державного боргу // Фінанси України. - 2003. - № 4. - С.14-18
4. Василюшин Р. Методика аналізу державного боргу України// Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. - 2000. - № 1. - С. 79-85
5. Вахненко Т. Державний борг України: шляхи виходу з кризи// Економіка України. - 2000. - № 8. - С. 22-30
6. Вахненко Т. Державний борг: ситуація в Україні та досвід інших країн // Банківська справа. - 1997. - № 3. - С. 27-30
7. Вахненко Т. Проблема обслуговування державного боргу України та шляхи її розв'язання // Банківська справа. - 1999. - № 6. - С. 10-13
8. Горобець О.Г. Державний борг України та його вплив на розподіл валового внутрішнього продукту/ О.Г. Горобець // Актуальні проблеми економіки. - 2005. - № 3. - С. 17 - 23.
9. Губар В. Проблеми використання в Україні світового досвіду управління зовнішнім державним боргом // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. - 2004. - № 1. - С. 244-249
10. Державний борг // Фінанси України. - 2001. - № 6. - С. 66-71
11. Зражевська Н. В. Механізми реструктуризації зовнішнього державного боргу // Фінанси України. - 2005. - № 9. - С.47-55
12. Козюк В. Проблема державного боргу в перехідній економіці України // Фінанси України. - 1999. - № 5. - С. 85-93
13. Кузьменко О. Організаційно-правові проблеми управління державним боргом України // Право України. - 2005. - № 4. - С.56-58.

14. Кучер Г. Державний борг: історія і сьогодення // Фінанси України. - 1999. - № 2. - С. 16-22
15. Лісовенко В. Державний зовнішній борг України : етапи формування та розвиток // Вісник Національного банку України. - 2000. - № 9. - С. 35-36
16. Марченко С. Індикатори боргової безпеки України // Фінанси України. - 2003. - № 12. - С.9-15
17. Побединська В. Державний борг і шляхи його оптимізації // Фінанси України. - 1999. - № 7. - С. 108-110
18. Редькін О. Деякі оцінки практики обслуговування державного боргу в Україні // Фінанси України. - 1997. - № 5. - С. 15-36
19. Алексєєв І.В. «Бюджетна система: навч.посібн.» – К.Хай – Тек – Прес, 2007 – 376с.
20. Каменська В.П. «Напрямки оптимізації системи управління державним боргом» // [Електрон. ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
21. Макар О.П. «Вдосконалення системи управління державним боргом як передумови економічного зростання» // [Електрон. ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
22. Офіційний сайт Міністерства фінансів України // [Електрон. ресурс] – Режим доступу www.minfin.gov.ua